

Allegiance and Maximum Conditional Political Participation in the Qur'an

Ali Aghajani

Assistant Professor, Department of Political Sciences,
Research Institute of Social Sciences, "Hawza" and
"University" Research Institute, Qom, Iran

Abstract

The concept of allegiance is one of the most important Quranic words that has a close relationship with political participation, although it is obvious that political participation cannot be known or reduced to its equivalent concepts, capacity can be measured based on the Quranic attitude. Based on this, the main research question is what is the nature of allegiance in the Qur'an and what approach to it is the desired approach of the Qur'an? The research is based on the topic interpretation method and it is based on the fact that allegiance is one of the concepts from which political participation can be extracted and deduced and has the ability to measure capacity in the Qur'an, based on this capacity measurement it can be said that from the perspective of the Qur'an, allegiance is a semi-signature concept. It is an establishment, and it has the condition of the legitimacy of the religious state and the maximization and originality of active political participation. Based on this, in the era of the absence of text and the legitimacy of the leadership of the jurist, it is possible that it requires allegiance (acceptance and consent) to be actualized, which today can be interpreted as elections, considering the constructive and effective legitimacy of allegiance in addition to the text; the departure of the narrative-Qur'anic texts from the category of Scott Khasf and avoiding the argumentativeness of the narrations of allegiance, and the extensive analysis of the concept of allegiance are among the findings of the research.

Keywords: Allegiance, Political Participation, Political-Thematic Interpretation of the Qur'an, Political Speech.

Corresponding Author: aqajani@rihu.ac.ir

How to Cite: Aghajani, A. (2024). Allegiance and Maximum Conditional Political Participation in the Qur'an, *Journal of Seraje Monir*, 15(48), 71-102. DOI: 10.22054/ajsm.2024.75721.1962

Introduction

The topic of political participation is considered one of the most important and delicate political challenges and debates both in the field of opinion and in the field of action in Iranian society and in the contemporary period, especially in the system of the Islamic Republic of Iran. In this regard, various points of view from different thinkers have been presented. The discussion of political participation is one of the important minutes and sensitive bottlenecks that should be considered and investigated from different aspects. This is despite the fact that the main source of inspiration is the Holy Quran. Based on this, the examination of the verses related to political participation and its related subsets can be effective for unraveling the theoretical and practical knots in the Islamic Republic system. Based on this, the main research question is what is the nature of allegiance in the Qur'an and what approach to it is the desired approach of the Qur'an? The hypothesis of the research is that based on the method of thematic interpretation, it seems that allegiance is one of the concepts from which political participation can be extracted and deduced and has the ability to measure capacity in modern concepts, as a semi-established signature concept, and it is conditional on the legitimacy of the religious government and the maximization and originality of active political participation.

Research Background

There are limited articles on political participation in the Qur'an and its interpretations. Such as the article on the right of citizen participation and political freedom with an emphasis on the Holy Quran (Seyd Baqeri, 1397: 41-65), which observed political participation and its role in freedom in three stages. Another article is political participation in the Islamic utopia from the perspective of the Qur'an and traditions (Yazdani, 2017: 48-73), these two articles are directly related to the research topic. However, independent work is very limited. In recent years, three books have been published that are most related to the topic of research. Political participation in Shia political jurisprudence (Izadhi, 2016); index of political participation in the model of Islamic progress (Khulosi, 2015); the strategies of Shia political jurisprudence to expand political participation (Rahmani, 2014). Of course, there are many articles in the field of

allegiance. The present article is based on the fact that allegiance in the custom of religious politics not only expands, but also gives legitimacy in general and partial (along with other conditions such as special and general installation). From this point of view, the articles of Asefi and Mukhori, which emphasized the essential and mandatory role of allegiance, are close to the results of the article; however, in terms of form and content, they have not established a relationship with the concept of political participation. Also, the current article has brought up the pledge of allegiance in relation to political participation and employment, which is the innovation of the article in terms of form and some content explanations.

Research Method

The research uses the method of thematic interpretation of ijihad. In the thematic interpretation, an ijihad effort is made in order to explain the subject or a specific title of the Quran, which the present research belongs to this category. Mukhtar's definition of research on the interpretation of a topic using some points of view (Jalili, 1372: 170) is as follows: "It is an attempt to make a conclusion in the methodical understanding of the opinion of the Qur'an in the shadow of a collection based on the theory of the verses surrounding the issues and living scientific and theoretical issues arising from human knowledge that which are united in terms of meaning or purpose, and it is expected that the Qur'an has a right word in that regard. Therefore, in exploring and researching the phenomenon of political participation as the subject of thematic interpretation, in addition to the Qur'anic texts and verses which are the main focus of the discussion, reference will be made to modern education and the author's point of view will be expressed.

Conclusion

The attitude towards the category of allegiance is a challenging point in the political-theme interpretation that is mentioned in several verses of the Qur'an. On the other hand, allegiance is one of the serious concepts related to the issue of political participation and determines its limits and gaps. In a way, the type of attitude towards it in the Qur'anic approach and religious texts has a fundamental effect on the desired approach to political participation in the religious government. Based on this, the path that leads the way is to measure the capacity of

neo-structural concepts such as political participation in the concepts contained in the Qur'an. Capability measurement makes it possible to measure the relationship between new political concepts and Quranic political concepts and explore the capacity of old concepts to adapt to new concepts and the capacity of new concepts to adapt to old concepts. The desired research approach based on the political-thematic interpretation of the Qur'an considers the pledge of allegiance to be semi-established in nature. On this basis, in the era of the absence of text and truth, the leadership of the jurist is potential, which requires allegiance as an active political participation in order to become reality. It is the same as in Bayat Aqaba. Or in the pledge of allegiance of Amir al-Mu'minin to the people of Kufa, which is seriously reflected in the words of that Prophet in Nahj al-Balagha. Handing over and reducing the words of the Prophet to arguments, even if it is true, shows that the Prophet has behaved this way in practice and has not behaved in a different way, and has prescribed and validated this practice in public reasoning. At the same time, this issue is much stronger in non-innocent and at least it should be between innocent and non-innocent. A distinction was made between written and unwritten. According to this, the pledge of allegiance during absence, which can be translated into elections and the like, is a semi-established matter, which is the second foundation of the religious system's legitimacy, along with the condition of public installation in a dubious manner, and in fact, the conditions related to the leader's person. In this way, the pledge of allegiance is based on the conditionality of the religious state's legitimacy and the maximization and originality of active political participation.

بیعت و مشارکت سیاسی حداکثری مشروط در قرآن

استادیار، گروه علوم سیاسی، پژوهشکده علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

علی آقاجانی *

چکیده

مفهوم بیعت یکی از واژگان قرآنی پراهمیت است که رابطه تنگاتنگی با مشارکت سیاسی دارد اگرچه بدیهی است که نمی‌توان مشارکت سیاسی را بدان یا به مفاهیم هم‌عرض آن فروکاست اما بر پایه نگرش قرآنی می‌توان ظرفیت‌سنجی نمود. بر این پایه سؤال اصلی تحقیق آن است که ماهیت بیعت در قرآن چیست و چه رهیافتی بدان، رهیافت مطلوب قرآن است؟ پژوهش بر پایه روش تفسیر موضوعی بر آن است که بیعت از مفاهیمی است که مشارکت سیاسی از آن قابل استخراج و استنتاج بوده و قابلیت ظرفیت‌سنجی در قرآن را دارد که بر اساس این ظرفیت‌سنجی می‌توان گفت از منظر قرآن، بیعت، به‌مثابه مفهومی امضایی-نیمه تأسیسی است و شرطیت در شرعی بودن دولت‌دینی و حداکثرسازی و اصالت‌بخشی به مشارکت سیاسی فعال را دارد. بر این پایه در عصر غیبت نص و حقانیت رهبری فقیه، بالقوه است که برای فعلیت یافتن، بیعت (پذیرش و رضایت) را که امروزه می‌توان از آن به انتخابات، همه‌پرسی و... تعبیر کرد می‌طلبند. تلقی مشروعیت‌سازانه و مؤثر از بیعت در کنار نص؛ خروج نصوص روایی-قرآنی از مقوله اسکات خصم و پرهیز از جدلی انگاشتن روایات بیعت و تحلیل موسع مفهوم بیعت، از یافته‌های پژوهش است. بنابراین بیعت در زمان غیبت که می‌تواند به انتخابات و مانند آن ترجمه شود امری نیمه تأسیسی است که در کنار شرط نصب عام به نحو تشکیکی و در واقع شروط مربوط به شخص رهبر، پایه دوم شرعیت نظام دینی است. بدین ترتیب بیعت ناظر بر رضایت شرطیت در شرعی بودن دولت‌دینی و حداکثرسازی و اصالت‌بخشی به مشارکت سیاسی فعال دارد.

کلیدواژه‌ها: بیعت، مشارکت سیاسی، تفسیر سیاسی-موضوعی قرآن، کلام سیاسی.

مقدمه

مبحث مشارکت سیاسی یکی از مهم‌ترین و ظریف‌ترین چالش‌های سیاسی و معرکه‌آرا هم در ساحت نظر و هم در صحنه عمل در جامعه ایرانی و در دوره معاصر به‌ویژه در نظام جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. در این باره دیدگاه‌های گوناگونی از آبخورهای فکری متفاوت ارائه شده است. بحث مشارکت سیاسی به‌عنوان یکی از دقایق مهم و گلوگاه‌های حساس است که می‌باید از جوانب مختلف مورد توجه و بررسی قرار گیرد. این در حالی است که اصلی‌ترین منبع الهام، قرآن کریم است. بر همین اساس بررسی آیات مربوط به مشارکت سیاسی و زیرمجموعه‌های مرتبط با آن می‌تواند برای گره‌گشایی نظری و عملی در نظام جمهوری اسلامی مؤثر افتد.

بر این پایه سؤال اصلی تحقیق آن است که ماهیت بیعت در قرآن چیست و چه رهیافتی بدان، رهیافت مطلوب قرآن است؟ فرضیه پژوهش آن است که بر پایه روش تفسیر موضوعی به نظر می‌رسد بیعت از مفاهیمی است که مشارکت سیاسی از آن قابل استخراج و استنتاج بوده و قابلیت ظرفیت سنجی در مفاهیم مدرن را دارد که بر اساس این ظرفیت سنجی می‌توان گفت از منظر قرآن بیعت، به‌مثابه مفهومی امضایی نیمه تأسیسی است و شرطیت در شرعی بودن دولت دینی و حداکثر سازی و اصالت بخشی به مشارکت سیاسی فعال را دارد.

پیشینه پژوهش

درباره مشارکت سیاسی در قرآن و تفاسیر مقالات محدودی وجود دارد؛ مانند مقاله حق مشارکت شهروندان و آزادی سیاسی با تأکید بر قرآن کریم (سیدباقری، ۱۳۹۷: ۴۱-۶۵) که مشارکت سیاسی و نقش آن در آزادی را در سه مرحله رصد کرده است. مقاله دیگر نیز مشارکت سیاسی در آرمان‌شهر اسلامی از منظر قرآن و روایات (یزدانی، ۱۳۹۷: ۴۸-۷۳) است که این دو مقاله مستقیم مرتبط با موضوع پژوهش‌اند؛ اما اثری به‌صورت مستقل بسیار محدود است.

در سال‌های اخیر سه کتاب به بازار نشر آمده است که بیشترین ارتباط را با موضوع

بیعت و مشارکت سیاسی حداکثری مشروط در قرآن؛ آقاجانی و همکاران | ۷۷

پژوهش دارند. مشارکت سیاسی در فقه سیاسی شیعه (ایزدهی، ۱۳۹۶)؛ شاخص مشارکت سیاسی در الگوی پیشرفت اسلامی (خلوصی، ۱۳۹۵)؛ راهکارهای فقه سیاسی شیعه برای گسترش مشارکت سیاسی (رحمانی، ۱۳۹۴)

البته در زمینه بیعت مقالات متعددی وجود دارد (موسویان، ۱۳۸۱؛ بازرگان، ۱۳۷۸؛ واعظی، ۱۳۷۹؛ بشیر، ۱۳۹۸؛ مهسوری، ۱۳۷۷؛ اخوان کاظمی، مسعود؛ رستمی، سجاد؛ ۱۳۹۶؛ آصفی، ۱۳۶۹؛ نیکونهاد، ۱۳۹۸؛ فاخر میبدی، ۱۳۷۶؛ سلیمیان، ۱۳۹۱؛ رستمی، ۱۳۷۶؛ پسندیده، ۱۳۸۶؛ خضری، ۱۳۹۹؛ مطهری، ۱۳۸۲؛ مؤمن قمی، ۱۳۸۶؛ محوری، ۱۳۷۷) که برخی از این مقاله دور و برخی نزدیک اما با مسئله یا روش مقاله حاضر متفاوت‌اند.

مثلاً در مقاله تحلیل گفتمانی بیعت در نامه‌های حضرت علی علیه‌السلام و معاویه بر پایه نظریه مدیریت هماهنگ معنا (بشیر، ۱۳۹۸) تلاش شده است مفهوم «بیعت» با روش عملیاتی تحلیل گفتمان (پدام) و بر پایه نظریه مدیریت هماهنگ معنا مورد تحلیل قرار گیرد. نظریه مدیریت هماهنگ معنا یک نظریه تفسیری، انتقادی و کاربردی است. این نظریه با تحلیل گفتمان‌های زیسته شده، گفتمان‌های گفته شده، گفتمان‌های ناشناخته، گفتمان‌های نانشنیده و گفتمان‌های ناگفته درصدد است با توجه به شیوه گفتمان سازی، چگونگی مدیریت معنا در این فرایند گفتمانی را تبیین کند؛ اما این مقاله چندان با مسئله و ایده مقاله حاضر نزدیکی ندارد.

یا به‌طور نمونه مقالات مؤمن و فاخر میبدی که به تحلیل بیعت پرداخته‌اند اما بیعت را ماهیتاً تأکیدی و فاقد هر گونه عنصر استقلالی، تنفیذی و تاسیس‌گرانه دانسته‌اند که از فرضیه و نتیجه مقاله حاضر دور است. حال آنکه مقاله حاضر بر آن است که بیعت در عرف سیاست دینی تنها بسطید نمی‌آورد بلکه به‌صورت فی‌الجمله و جزءالعله (در کنار سایر شرایط از جمله نصب خاص و عام) موجب مشروعیت هم می‌شود. مقالات آصفی و محوری هم که بر نقش تأسیسی و الزامی بیعت صحه گذارده‌اند از این منظر به نتایج مقاله نزدیک است؛ با این حال به لحاظ شکلی و محتوایی نسبتی با مفهوم مشارکت سیاسی برقرار نکرده‌اند. همچنین مقاله حاضر بیعت را در نسبت با مشارکت سیاسی واکارگذارانه مطرح

ساخته است که از نظر شکلی و برخی توضیحات محتوایی نوآوری مقاله است.

روش پژوهش

پژوهش از روش تفسیر موضوعی اجتهادی استفاده می‌کند. در تفسیر موضوعی تلاش اجتهادی در جهت تبیین موضوع و یا عنوان خاص قرآنی صورت می‌گیرد که پژوهش حاضر از این مقوله است.

درباره تفسیر موضوعی، تعاریف مختلفی مطرح شده است. تفسیر موضوعی به لحاظ ماهیت تفسیری اجتهادی به شمار می‌رود. سید محمدباقر صدر در تبیین تفسیر موضوعی بر آن است که در این روش مفسر آیات قرآن را آیه به آیه همانند تجزیه‌ای بررسی نمی‌کند بلکه مفسر می‌کوشد تحقیقات خود را روی یک موضوع از موضوعات زندگی، ایدئولوژیکی یا اجتماعی یا جهان‌بینی که قرآن متعرض آن شده متمرکز سازد و آن را تبیین و تحقیق و مطالعه نماید (صدر، بی‌تا: ۱۲). سید محمدباقر حکیم (حکیم، ۱۳۷۸: ۳۶۸-۳۶۳) نیز بر دیدگاه استاد خود شهید صدر است. در این دو تعریف معیار اشتراک موضوعات روشن نیست.

برخی دیگر دانش تفسیر موضوعی را این‌گونه تعریف کرده‌اند، «علمی که درباره قضایای قرآنی که از لحاظ معنا یا غایت باهم متحدند بحث می‌کند. از طریق گردآوری آیات متفرقه و تأمل در آن‌ها با روش مخصوص و با شروط خاص برای بیان آیات و استخراج عناصر قرآن و ربط آیات با یکدیگر (عبدالستار، ۱۴۱۸ ق). تعاریف مختلف دیگری نیز صورت گرفته است (سبحانی، ۱۴۲۷ ق: ۱/۱۱۱، مسلم، ۱۴۲۱ ق: ۱۶). محمدهادی معرفت شیوه تفسیر موضوعی را پاسخ‌گویی به مسئله‌های مطرح شده می‌داند؛ البته گاه مسئله از درون قرآن و پاسخ هم از درون قرآن می‌باشد و گاه مسئله از متن واقعیت‌های زندگی و نیازهای اجتماعی گرفته می‌شود و پاسخ آن از قرآن؛ که این شیوه دوم روش درست استنتاج است که بر اساس کلام امیرمؤمنان است: «ذَلِكِ الْقُرْآنُ فَاسْتَنْطِقُوهُ...» (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۸). معرفت چهار گونه تفسیر موضوعی را برمی‌شمارد (مرویان، ۱۳۸۷).

تعریف مختار پژوهش از تفسیر موضوعی با استفاده از برخی دیدگاه‌ها (جلیلی، ۱۳۷۲: ۱۷۰) چنین است «کوششی است استنتاجی در فهم روشمند نظر قرآن در سایه گردآوری مبتنی بر تئوری آیات پیرامون مسائل و موضوعات زنده علمی و نظری برخاسته از معارف بشری که از لحاظ معنا یا غایت باهم متحدند و انتظار می‌رود قرآن سخن حقی در آن خصوص داشته باشد.» بدین جهت در کاوش و تحقیق پدیده مشارکت سیاسی به‌عنوان موضوع تفسیر موضوعی علاوه بر نصوص و آیات قرآنی که محور اصلی بحث هستند به معارف عصری مراجعه خواهد شد و دیدگاه نویسنده بیان می‌گردد.

چیستی مشارکت سیاسی واکارگزارانه

به‌طور کلی می‌توان از دو نوع الگو در مناسبات مشارکت سیاسی گفت و گو کرد: الگوی واگذاری^۱ و الگوی کارگزاری^۲ که مبتنی بر قرارداد اجتماعی‌اند (نوری و توسلی، ۱۳۹۶)؛ و جین همپتن در نظریه‌های دولت در دوره مدرن به طرح و نقد آن می‌پردازد (همپتن، ۱۳۸۰). این نظریه که مفاد آن در کتاب سیاست ارسطو وجود داشته (همپتن، ۱۳۸۰: ۸۴) نسبت به چگونگی و کم و کیف حضور مردم و حاکم دارای دو چهره و رویه متمایز است. قرارداد اجتماعی کارگزاری و قرارداد اجتماعی واگذاری که اولی مربوط به توماس هابز (هابز، ۱۳۹۳) و دومی مربوط به جان لاک (لاک، ۱۳۹۲) است. در نگرش ژان ژاک روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲) می‌توان ابعادی از آمیختگی و دیالکتیک هر دو نظریه پیش‌گفته را نگرست اگرچه گفتارش تا حدودی غامض و تفسیر بردار است. روسو تلاش می‌کند میان فرد و جامعه جمع کند و واضح مفهوم اراده عمومی و کلی است (روسو، ۱۳۸۸: ۱۱۳).

توماس هابز (۱۵۸۸-۱۶۷۹) بر اساس مبانی اومانستی و البته رئالیستی و بر پایه پیش‌فرض‌هایی که به‌ویژه نسبت به وضع طبیعی دارد مشارکت سیاسی واکارگزارانه را که دولتی مطلقه است را بر پایه قرارداد اجتماعی یک‌سویه مطرح می‌سازد. بر این پایه در

1. Alienatin

2. Agency

الگوی واگذاری، مردم تمامی اختیارات خود را به حاکم اعطا می‌کنند و در نتیجه حاکم همه کاره می‌شود و هرگونه که بخواهد رفتار می‌کند. جان لاک (۱۷۰۴-۱۶۳۲) که گرچه ایدئالیست است اما در مبانی اومانیستی با هابز مشترک است دیدگاه دیگری را که مشارکت سیاسی کارگزارانه است بر مبنای پیش‌فرض‌هایی متفاوت با هابز در انسان‌شناسی و وضع طبیعی مطرح ساخته است. او بر آن است که انسان‌ها طبیعتاً آماده همکاری هستند و انگیزه‌شان برای عمل صرفاً انگیزه شخصی نیست و بلکه قانون طبیعی بنیادین خداوند هم انگیزه‌ای به آنان می‌دهد که در جهت حفظ زندگی، سلامت و دارایی‌های دیگران حرکت کنند. البته تا جایی که بدین ترتیب جان و مالشان در خطر نیفتد.^۱ از حیث انسان‌شناسی، دیدگاه لاک به انسان در مقابل رویکرد هابز است. در این الگوی کارگزاری، حاکم در خدمت مردم و کارگزار مردم به‌شمار می‌رود و هیچ اختیاری جز آنچه مردم به او اعطا کرده‌اند نخواهد داشت. همه حقوق متعلق به مردم است.

بر این اساس در نظریه واگذاری همه اختیارات با حاکم و دولت است و بدان تفویض مطلق می‌گردد در نظریه کارگزاری هم منشأ همه تصمیمات خواست‌ها و تمایلات اکثریت مردم است؛ اما هم به لحاظ نظری و هم به صورت عملی امکان ترکیب مشارکت و واگذاری و مشارکت کارگزاری وجود دارد.

در نگرش اسلامی شیعی نظریه‌های مشارکت مختلف و متفاوت‌اند او در نظریه‌های ولایت فقیه دو دیدگاه اصلی را نسبت به مشارکت سیاسی می‌توان دسته‌بندی کرد. در دیدگاه نخست که نظریه ولایت شرعی است و اکثریتی از فقها بدان معتقدند فقیه دارای ولایت سیاسی است و رأی مردم در تحقق عملی ولایت سیاسی فقها دخالت دارد و آن‌ها مکلف‌اند، امر فقیهان را بپذیرند و از ایشان تبعیت نمایند (جوادی آملی: ۱۸۹). مصباح یزدی. ۱۳۸۱: ۱۱۸ - ۱۱۶). در این مبنا که انتقال ولایت از معصوم به فقیه قطعی است مشارکت سیاسی موجب مقبولیت و تحقق خارجی می‌گردد اما شرطی ندارد. این دیدگاه نظر اکثریت فقهاست گرچه تقریرهای گوناگونی دارد.

نظریه دوم که دیدگاه اقلیت فقهاست نظریه انتخاب یا توکیل فقیه است (و البته با نظریه وکالت فقیه که از سوی مهدی حایری یزدی در فلسفه سیاسی طرح شده است متفاوت است) که با رد دلایل ثبوتی و اثباتی نظریه نخست بر آن است که ولایت در عصر غیبت به مردم منتقل می‌شود نه فقیه و فقیه فاقد ولایت سیاسی است. از این رو ولایت در عصر غیبت برای مردم است که به فقیه تفویض می‌گردد و فقیه از سوی مردم انتخاب و عزل می‌گردد (صالحی نجف آبادی، ۱۳۸۰: ۵۰؛ منتظری، ۱۳۶۷: ۲/۲۹۰).

نظریه سوم که پژوهش‌بدان گرایش دارد از حیث مبنایی متخذ از نظر نخست است که فقیه را در عصر غیبت دارای ولایت می‌شناسد اما برآیند، یا معدل دو نظریه ولایت شرعی و نظریه توکیل قلمداد می‌شود. بدین معنا که از طرفی فقیه را نایب امام معصوم (ع) و دارای ولایت می‌داند (واگذاری) و از طرف دیگر برای از قوه به فعل درآمدن این ولایت و مبسوط الید شدن فقیه، از حیث شرعی نیازمند حمایت آحاد جامعه است (کارگزاری) و چنانچه رأی مردم در راستای دین و احکام شرع باشد، شرطیت پیدا می‌کند. از این حیث به نظر می‌رسد که می‌توان گفت که نوع مشارکت سیاسی از حیث نظری در قران و اسلام، واکار گزارانه (ولی) - عامل است که از دو جانبگی مناسبات ساختار و کار گزار حکایت دارد و تحقیق بر این پایه مشارکت حداکثری مشروط (واکار گزارانه) را مطرح می‌سازد که در طی تحقیق مفروضات آن بر اساس تفسیر موضوعی به تفصیل مطرح می‌گردد. از اینجاست نیز روشن می‌گردد که قید حداکثری به ماهیت کار گزارانه بازمی‌گردد که وسعت میدان مشارکت را بیان می‌کند. قید مشروط نیز به بخش واگذارانه آن برمی‌گردد که شروط پیشینی یک نظام دینی را با خود حمل می‌کند. بدین معنا که گرچه پذیرش، انتخاب و رأی مردم از حقوق سیاسی آنان شمرده می‌شود و مشروعیت‌زاست اما مطلق نیست و در کنار سایر شروط دینی مانند نصب عام یا خاص یا عدالت قرار می‌گیرد و باهم تمامیت مشروعیت را شکل می‌دهند. بنابراین بیعت به مثابه رکن مهم پسینی در کنار ارکان دیگری که عموماً پیشینی‌اند قوام بخش مشروعیت به شمار می‌رود.

ایضاح مفهومی بیعت

مفهوم بیعت در عرف تفسیر، کلام و تاریخ سیاسی اسلامی نشان‌گر کارکرد مشارکت‌جویانه مردم در نظام سیاسی است. توجه به عبارات قرآن یا رسول اکرم (ص) و به‌طور خاص امیرالمؤمنین (ع) و نیز مصادیق تاریخی بیعت در صدر اسلام، مانند بیعت‌های عقبه اول و دوم و به‌ویژه دوم یا بیعت با امیرالمؤمنین (ع) و امام مجتبی (ع) دلالت بر این معنا دارد.

بیعت را می‌توان دارای دوسویه تکریمی و تشریحی دانست. سویه تکریمی بیعت تعیین سرنوشت و مشارکت انسان‌ها در آن بر اساس اختیار و آگاهی است؛ اما در سویه تشریحی یعنی آن که بیعت آیا تنها در تحکیم امامت نقش‌آفرین است یا در صحت اطاعت و یا وجوب اطاعت نیز جایگاهی دارد. در این زمینه به سه دیدگاه می‌توان اشاره کرد. دیدگاه نخست همان وجه تأکیدی و نه تأسیسی است که از سوی اکثر متکلمان سیاسی شیعه ابراز شده است (جوادی آملی: ۱۸۹. مصباح یزدی: ۱۳۸۱: ۱۱۸ - ۱۱۶). جوادی آملی، مصباح یزدی، مؤمن قمی) دیدگاه دوم بیعت را شرط صحت ولایت می‌انگارد. بدین معنا که بر مکلف بیعت را واجب می‌شمارد و آن را مانند وضو مقدمه واجب می‌داند (آصفی، ۱۳۶۹). نظریه سوم بر آن است که بیعت طریقه شرعی برای انشای ولایت است و قبل از بیعت نه برای امام ولایتی وجود دارد و نه بر رعیت اطاعت واجب است. صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵۰؛ فیرحی، ۱۳۸۱). البته می‌توان به دیدگاه چهارمی اشاره کرد که در زمان حضور به دیدگاه نخست و در زمان غیبت به دیدگاه سوم معتقد است و این دو حوزه را از هم تفکیک می‌کند. این دیدگاه بر این استدلال دارد که ادله ولایت فقه دلالتی بر نصب عام ندارد و تنها دلالت بر اشتراط فقاہت در حاکم دارد. گزینش حاکم از میان فقها از طریق مردم صورت می‌گیرد که همان بیعت است و نقشی تأسیسی دارد (نائینی، ۱۳۷۸: ۷۴ - ۷۳. امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۷۱/۲۰ - ۱۷۰؛ منتظری، ۱۴۰۹: ۱۲۳).

در آیات قرآن سه جا می‌توان نشانی از بیعت مشاهده کرد که در باب مفاعله به کار رفته است. آیات ۱۰ و ۱۸ سوره فتح و ۱۲ سوره ممتحنه. در روایات متعددی نیز از بیعت

یاد شده است. بخصوص در نهج البلاغه که در خطبه ۳، ۱۷۳ و ۳۴ و نامه ۶ و ۵۴ می‌توانیم بیابیم؛ اما پاسخ به چند پرسش مهم در تبیین ماهیت بیعت بسیار مؤثر است. نخست آن که آیا بیعت قابل فسخ است؟ اختیاری است یا اجباری است؟ قابل شرط گذاری ضمن عقد بیعت است یا نه؟ و این که بیعت همان رأی و انتخابات است یا نه. در زمینه قابل فسخ بودن یا نبودن آن اکثریت بر آن اند که بر طبق نظر صریح امام علی (ع) قابل فسخ نیست. البته باید تأکید کرد که تا هنگامی که حاکم عملی برخلاف آنچه بر طبق آن بیعت صورت گرفته انجام ندهد قابل فسخ نیست؛ زیرا در غیر این صورت مثل فسق حاکم مفاد قاعده امر به معروف و نهی از منکر تا فسخ بیعت و لزوم نهی و مبارزه با حاکم را می‌رساند. نکته دیگر آن است که بیعت اصولاً اختیاری است و اجباری در آن نیست. چنان که در کلام علی (ع) بدان اشاره گردیده است (نهج البلاغه، خطبه ۳، ۱۷۳ و ۳۴ و نامه ۶ و ۵۴)؛ اما راجع به شروط ضمن عقد؛ عقد بیعت نیز می‌تواند بر طبق شروطی انعقاد یابد. چنان که در پیمان عقبه دوم انصار تعهد دفاع از پیامبر در مدینه و نه بیرون از آن را بر عهده گرفتند. بر همین اساس پیامبر در جنگ بدر با آنان مشورت کرد و پیش از آن از مهاجران در حرکت‌های تهاجمی استفاده می‌کرد؛ اما در رابطه با همسانی و عدم همسانی بیعت و رأی و انتخابات دیدگاه‌ها متفاوت است. برخی به همسانی این دو (موسویان، ۱۳۸۰: ۵۶) و برخی دیگر به عدم همسانی (واعظی، ۱۳۷۹: ۳۲) معتقدند. به نظر می‌رسد که بیعت و رأی از لحاظ مدلول و بنیاد آن‌ها که پشتوانه مردمی و گزینش آن‌هاست یکسان‌اند. چنان که امام خمینی نیز بدان اشاره دارد (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۴۶۰/۲۰) و رأی اکثریت در زمان فعلی را مترادف با بیعت در گذشته خوانده است؛ اما در برخی جوانب و حوزه‌ها و جزئیات تفاوت‌هایی دارند. نکته دیگر در بحث محدوده بیعت است که برخی با استناد به کلام علی (ع) آن را مخصوص اهل مدینه و یا اهل بدر دانسته و آن را رأی کیفی قلمداد کرده‌اند (واعظی، ۱۳۷۹: ۳۲). بدین معنا که آنان صحابه رسول و نخبگان دینی-سیاسی بوده‌اند که بر توده مردم تفوق و وزن اجتماعی بیشتری داشته‌اند. در حالی که به نظر می‌رسد که استناد آن حضرت در چارچوب عرف زمانه است. از این رو بدین نکته استدلال می‌کند که همان

کسانی که با ابوبکر و عمر بیعت کردند با من نیز بیعت کرده‌اند.

واکاوی آیات بیعت

آیات بیعت مطرح کننده مفهوم بیعت در اندیشه اسلامی هستند که از مفاهیم مرتبط و مهم در مشارکت سیاسی است. بیعت یک نوع پیمان است که بیعت کننده خود را مطیع بیعت شونده به قدر مقدور می‌سازد. این کلمه از ماده بیع که معنای معروفی دارد گرفته شده است و چون رسم عرب (و همچنین در ایران) این بود که وقتی می‌خواستند معامله را قطعی کنند، به یکدیگر دست می‌دادند و گویا با این عمل مسئله نقل و انتقال را نشان می‌دادند - چون نتیجه نقل و انتقال که همان تصرف است بیشتر به دست ارتباط دارد - لذا دست به دست یکدیگر می‌زدند و به همین جهت دست زدن به دست دیگری در هنگام بذل اطاعت را «مبايعه» و «بیعت» می‌خواندند. حقیقت معنایش این بود که بیعت کننده دست خود را به بیعت شونده می‌بخشید و به سلطان بیعت شونده می‌گفت: این دست من مال تو است، هر کاری می‌خواهی با آن انجام بده (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۸ / ۴۰۹).

از نظر تاریخی بیعت در پیش از اسلام نیز سابقه جدی داشته است و از مواردی است که اسلام آن را امضا نموده است و از احکام امضایی به شمار می‌آید. بیعت دارای دو کارکرد تأکیدی و تأسیسی است که در پیش از اسلام بیعت‌های قریش و بنی کنانه با قصی بن کلاب (طبری، ۱۴۰۸ ق: ۲/۲۵۸؛ ابن هشام، ۱۴۱۲ ق: ۲۶) پیمان‌های حلف المطیین و حلف الاحلاف که بیعت با بنی عبد مناف و بیعت با بنی عبدالدار بوده است را می‌توان نمونه آورد (ابن هشام، ۱۴۱۲ ق: ۵۵-۵۴؛ ابن اثیر، ۱۴۰۷ ق: ۱/۴۶۰).

پس از اسلام بیعت عشیره و اسلام آوردن مسلمانان را به‌طور رقیق نوعی بیعت می‌توان محسوب کرد؛ اما به لحاظ سیاسی نخستین بیعت رسمی و قابل تأمل بیعت نخستین عقبه است که طی آن ۱۲ تن از یثربیان با پیامبر بیعت نمودند (طبری، ۱۳۸۷ ق، ج ۲: ۳۴۳ - ۳۴۴؛ ابن هشام، ۱۴۱۲ ق، ج ۱: ۲۸۰). این بیعت اگرچه مفادش غیرسیاسی است اما مدلول آن سیاسی است. بیعت عقبه دوم سیاسی‌تر از عقبه نخست بود و طی آن ۷۳ مرد و زن از اهالی یثرب با آن حضرت پیمان بستند تا از او چون فرزندان خویش حمایت کنند (ابن

بیعت و مشارکت سیاسی حداکثری مشروط در قرآن؛ آقاجانی و همکاران | ۸۵

هشام بی تا، ج ۱: ۴۴۲، بیهقی، ۱۴۰۵ ق، ج ۲: ۴۴۷). در زمان پیامبر بیعت‌های مختلف دیگری ثبت شده است که مهم‌ترین آن‌ها بیعت رضوان، بیعت مردم مکه و بیعت غدیر است.

به نظر می‌رسد که بیعت رضوان تأکیدی و بیعت مکه و غدیر نیمه تأسیسی است. البته غدیر از نظر اهل سنت غیرسیاسی محسوب می‌شود. از نظر قاطبه شیعه نیز چون امامت منصوص و منصوب است غدیر بیعتی تأکیدی است. در عصر خلفای راشدین رسمیت بیعت با مردم مدینه بوده است. در تاریخ، بیعت قابلیت اشتراط نیز داشته است. از این رو مراتب مختلفی داشته است. از نظر شکلی نیز در تاریخ بیعت گاه به صورت مستقیم، گاه به شکل بیعت با نماینده والی مثل بیعت کوفیان با مسلم به نمایندگی از امام حسین ع و گاه از طریق بیعت نماینده اعزامی گروه‌ها با والی بوده است.

چالشی که در موضوع بیعت وجود دارد تلاطم آن با مسئله نصب است. این موضوع باعث شده است تا بسیاری از فقها آن را تأکیدی صرف و فاقد وجاهت مشارکت جویانه فعال بدانند. در حالی که به دو نکته باید توجه کرد. نخست آن که می‌باید میان امام معصوم که نصوص قطعی بر آن وجود دارد و انتخاب فقیه از میان فقهای منصوب عام تفاوت قائل شد.

نکته دوم آن که اگرچه بتوان بیعت رضوان را بیعتی تأکیدی خواند اما بیعت عقبه به‌ویژه عقبه دوم را می‌توان بیعتی تأسیسی دانست اما نه بدین معنا که ولایت و رسالت پیامبر با آن ایجاد شده باشد بلکه به‌ویژه در رهیافت تحقیق که مشارکت و اکار گزارانه (مشارکت حداکثری مشروط) است بدین معناست که این بیعت در کنار نص و نصب منجز فعلیت امارت و ولایت سیاسی پیامبر در گستره جمعیتی و جغرافیایی خاصی به نام مدینه بوده است. چنان که علی (ع) نیز در مقام احتجاج با کسانی که منکر مقام عصمت و ولایت تامه ایشان بودند به بیعت عمومی مردم مدینه به‌عنوان شاخص صحت بیعت استناد می‌کنند. بر این اساس حجیت بیعت چنان که در زمان معصوم با اماواگرهایی همراه باشد در زمان غیبت بر اساس نظریه مشارکت حداکثری مشروط هنگام تعیین زمام دار فقیه از میان فقها دارای

حجیت کافی است.

بر این اساس دیدگاه مطلوب پژوهش که مشارکت سیاسی حداکثری مشروط (واکار گزارانه) است مبتنی بر نظریه‌ای است که نقش مشارکت مردم را به صورت جزء العله در کنار نصب الهی می‌داند. بر اساس روش پژوهش که تفسیر اجتهادی موضوعی است در کنار آیات قرآن روایات نیز در جهت تأیید نظریه به کار گرفته می‌شود و در اثبات نظریه مشارکت حداکثری مشروط (واکار گزارانه) کاربرد دارد. در این روایات نقش مردم در حکومت و گزینش رهبران و تداوم آن تأکید شده است.

اکثر این روایات به خودی خود مؤثریت مشارکت سیاسی را می‌رساند (ارسطا، ۱۳۷۹). این در حالی است برخی نظریه‌های دیگر با عرضه آن‌ها به ادله نصب امام این گونه روایات را غیرقابل استناد در نقش وسیع مردم دانسته و از باب اسکات خصم و یا تقيه می‌انگارد که البته در این صورت نیز از اهمیت مشارکت سیاسی مردم حکایت کرده و قابل استناد است؛ اما به نظر می‌رسد که می‌باید میان این روایات و ادله نصب به دلیل وجود روایات متفاوت (که بعداً خواهد آمد)، سیره سیاسی نبوی و علوی و حسنی و حسینی در اهمیت بیعت و نقش واقعی آن بر اساس قاعده الجمع مهما امکن اولی من الطرح^۱ که قاعده عقلایی پذیرفته شده‌ای است جمع نمود که جمع آن در مشارکت حداکثری مشروط است. بر این اساس ادله نصب معصوم در زمان حضور را تام و ادله نصب بالقوه فقیه در زمان غیبت را قوی و دارای اولویت می‌دانیم و از سوی با توجه به کثرت و قوت این روایات و عمل مطابق با آن در سیره امامان تقلیل آن به اسکات خصم شاید امری خلاف ظاهر است.

بر این پایه چندین کلام از سخنان علی (ع) در نهج البلاغه و نیز رسول خدا و سایر امامان شیعه دلالت واضحی بر اهمیت، ضرورت و حجیت بیعت دارد و جای انکار و توجیه نمی‌گذارد. به هیچ‌روی نیز حجیت بیعت با حجیت نصب چه خاص و چه عام در تعارض

۱. معنای این قاعده آن است که جمع بین مدلول دو دلیل متعارض که متضمن عمل به هر دو دلیل است تا جایی که امکان دارد، لازم است، زیرا عمل به هر دو دلیل، از کنار گذاشتن و عمل نکردن به آن‌ها بهتر است (انصاری، ۱۴۲۸ ق، ج ۴؛ ۱۹؛ نائینی، ۱۳۷۶ ش، ج ۴: ۷۲۶).

نیست و هر کدام می‌تواند جایگاه خود را در کنار هم به‌عنوان شروط اصلی و مکمل به‌ویژه پس از غیبت داشته باشد. یا حداقل مطلوبیت و اهمیت مشارکت گسترده مردمی را به‌ویژه در عصر غیبت می‌رساند. عبارات و جملاتی مانند:

۱. «ایها الناس عن ملاء و اذن ان هذا امرکم لیس لاحد فیه حق الا من امرتم و قد افترقنا بالامس علی امر و کنت کارها لامرکم فایتم الا ان اکون علیکم... (ابن اثیر، ۱۴۰۷ ق: ۳ / ۱۹۳)؛

این روایت به‌صراحت امر حکومت و رهبری سیاسی را مربوط به مردم دانسته و رهبران را برکشیده مشارکت سیاسی آحاد مردم شمرده است. بنابراین با لحاظ ولایت سیاسی معصوم و فقیه دلالت این روایت بر مشارکت سیاسی حداکثری مشروط بالأخص در عصر غیبت تمام است. ان هذا امرکم «فَمَنْ اخْتَرْتُمْ رَضِيَتْ بِهِ» و «لَيْسَ لِأَحَدٍ فِيهِ حَقٌّ إِلَّا مَنْ أَمَرْتُمْ». شاهد مثال و صریح در مدعاست. روایت مربوط به وقتی است که عثمان به قتل رسید اصحاب رسول خدا و از جمله طلحه و زبیر اجتماع کردند و به نزد امیرالمؤمنین علیه‌السلام آمدند و گفتند بالاخره مردم نیاز به امام دارند. امام فرمود نیازی به کار شما ندارم و هر کسی را که شما برگزینید به او رضایت می‌دهم. گفتند جز تو را انتخاب نمی‌کنیم.

۲. السَّيِّدُ عَلِيُّ بْنُ طَاوُسٍ فِي كَشْفِ الْمَحَجَّةِ، نَقْلًا عَنْ كِتَابِ الرَّسَائِلِ لِلْكَلْبِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بِإِسْنَادِهِ قَالَ: «كَتَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع كِتَابًا بَعْدَ مُنْصَرَفِهِ مِنَ النَّهْرَوَانَ وَ أَمَرَ أَنْ يُقْرَأَ عَلَى النَّاسِ وَ ذَكَرَ الْكِتَابَ وَ هُوَ طَوِيلٌ وَ فِيهِ وَ قَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَهْدًا إِلَىَّ عَهْدًا فَقَالَ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ لَكَ (وَلَاءُ أُمَّتِي) فَإِنْ وُلَّوْكَ فِي عَافِيَةٍ وَ أَجْمَعُوا عَلَيْكَ بِالرِّضَا فَمَنْ بَأْمَرِهِمْ وَ إِنْ اخْتَلَفُوا عَلَيْكَ فَدَعُوهُمْ وَ مَا هُمْ فِيهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَيَجْعَلُ لَكَ مَخْرَجًا» (نوری، ۱۴۰۸ ق: ۷۸ / ۱۱)؛ این روایت مشارکت سیاسی حداکثری قاطبه مردم را به‌عنوان عنصر تعیین‌کننده محسوب کرده و رضایت و عدم رضایتشان را مؤثر می‌شناسد. جمله کلیدی این روایت «أَجْمَعُوا عَلَيْكَ بِالرِّضَا» است که بر مشارکت سیاسی حداکثری دلالت دارد و بنابر این روایت، پیامبر اکرم (ص) ولایت را به‌طور صریح از آن علی (ع) می‌داند لکن در

خصوصاً اعمال ولایت به آن حضرت فرمان می‌دهد که تا هنگامی که مردم پذیرای حکومتش نشده‌اند از به دست گرفتن قدرت و حکومت خودداری نماید و تأکید می‌فرماید که اگر مردم در مورد تو اختلاف کردند آنان را به حال خودشان واگذار که نشان دهنده موضوعیت داشتن مشارکت سیاسی حداکثری مردم است.

۳. «وَبَسَطْتُمْ يَدِي فَكَفَفْتُمْهَا وَمَدَدْتُمُوهَا فَقَبَضْتُمْهَا ثُمَّ تَدَاكُكُمْ عَلَيَّ تَدَاكُ الْإِبِلِ الْهَيْمِ عَلَيَّ حِيَاضِهَا يَوْمَ وُرُودِهَا حَتَّى انْقَطَعَتِ النَّعْلُ وَسَقَطَ الرَّدَاءُ وَوُطِيَ الضَّعِيفُ وَبَلَغَ مِنْ سُرُورِ النَّاسِ بِيَعْتِهِمْ إِيَّايَ أَنْ ابْتَهَجَ بِهَا الصَّغِيرُ وَهَدَجَ إِلَيْهَا الْكَبِيرُ وَتَحَامَلَ نَحْوَهَا الْعَلِيلُ وَحَسَرَتْ إِلَيْهَا الْكِعَابُ» (سید رضی: ۲۶۸)؛

۴. این روایت حضور جمعیت فراوان و وجود یاورانی که باعث اتمام حجت بر علی (ع) شدند و هر دو گواه بر اقبال عمومی مردم به آن حضرت می‌باشد را آشکار می‌سازد و به نوعی لزوم مشارکت اکثریتی از مردم را می‌رساند.

۵. «أَمَّا وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَبَرَأَ النَّسَمَةَ لَوْ لَا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَقِيَامُ الْحُجَّةِ بِوُجُودِ النَّاصِرِ وَمَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يُقَارُوا عَلَيَّ كِطَّةً ظَالِمٍ وَلَا سَعْبٍ مَظْلُومٍ لَأَلْقَيْتُ حَبْلَهَا عَلَيَّ غَارِبَهَا وَلَسَقَيْتُ آخِرَهَا بِكَأْسِ أَوْلَهَا وَلَأَلْفَيْتُمْ دُنْيَاكُمْ هَذِهِ أَزْهَدَ عِنْدِي مِنْ عَفْطَةِ عَنَزٍ» (نهج البلاغة: خ ۱۶)

علی (ع) در این فراز خطبه شقشقیه آنگاه که دلایل پذیرش خلافت را از سوی خود بیان می‌کند سه عامل را برمی‌شمارد که دوتای آنها به خواست و اراده عمومی و مشارکت سیاسی مردم برمی‌گردد. حُضُورُ الْحَاضِرِ وَ قِيَامُ الْحُجَّةِ بِوُجُودِ النَّاصِرِ دو بند کلیدی این فقره در تأکید بر مشارکت سیاسی حداکثری در کنار نص و نصب است؛ که در دوره غیبت بلا تردید است.

۶. «وَلَعَمْرِي لَئِنْ كَانَتْ الْإِمَامَةُ لَا تَنْعَقِدُ حَتَّى يَخْضُرَهَا عَامَّةُ النَّاسِ فَمَا إِلَيَّ ذَلِكَ سَبِيلٌ؛ وَ لَكِنْ أَهْلِهَا يَحْكُمُونَ عَلَيَّ مَنْ غَابَ عَنْهُ، ثُمَّ لَيْسَ لِلشَّاهِدِ أَنْ يَرْجِعَ وَلَا لِلْغَائِبِ أَنْ يَخْتَارَ» (نهج البلاغة: خ ۱۶)؛

«الْإِمَامَةُ لَا تَنْعَقِدُ حَتَّى يَخْضُرَهَا عَامَّةُ النَّاسِ» جمله کلیدی این روایت است که روند و

آهنگ اصلی حکومت مشروع را که مشارکت سیاسی حداکثری است بیان می‌کند. البته در ادامه سازوکار تحقق عملی آن را که مبتنی بر عرف زمانه، انتخاب و حمایت مهاجر و انصار بوده است را بیان می‌کند.

۷. «و من کتاب له علیه السلام إلى معاوية إنه بايعني القوم الذين بايعوا أبا بكر وعمر وعثمان على ما بايعوهم عليه فلم يكن للشاهد أن يختار ولا للغائب أن يرد» (نهج البلاغه: خ: ۱۶)؛

در این فقره حضرت امیر به سازوکار مرسوم و معهود در انتخاب رهبران جامعه در آن زمان اشاره می‌کند و بدان استناد کرده و تأیید می‌کنند که دلالت بر مشارکت سیاسی حداکثری در مقیاس زمان دارد. برخی این نوع عبارات را با توجه به دلایل انتصاب امامان به رهبری سیاسی تنها اسکات خصم می‌شمارند و برای آن اصالتی قائل نیستند. درحالی که انتصاب الهی با نقش و مشارکت سیاسی حداکثری مردم منافات ندارد. ولایت سیاسی الهی وجود دارد اما جزء تکمیل‌کننده آن مشارکت و رضایت مردمی به‌ویژه در عصر غیبت است.

۸. «وَ إِنَّمَا الشُّورَى لِلْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ فَإِنِ اجْتَمَعُوا عَلَى رَجُلٍ وَ سَمَوْهُ إِمَاماً كَانَ ذَلِكَ لِلَّهِ رِضًا فَإِنِ خَرَجَ عَنْ أَمْرِهِمْ خَارِجٌ بَطَعْنَ أَوْ بَدَعَهُ رَدُّوهُ إِلَى مَا خَرَجَ مِنْهُ فَإِنِ أَبِي قَاتَلُوهُ عَلَى اتِّبَاعِهِ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ وَ وَلَّاهُ اللَّهُ مَا تَوَلَّى» (نهج البلاغه، نامه ۶: ۳۱۲)؛

این فقره یکی از صریح‌ترین روایات در مشارکت سیاسی حداکثری در گزینش و تداوم مدیریت سیاسی است. «فإن اجتمعوا على رجلٍ و سموه إماماً كان ذلك لله رضاء» عبارت کلیدی آن است که هم مشارکت مؤثر توسط مردم و هم از آن بالاتر رضایت الهی از آن را می‌رساند. روایت دربردارنده این نکته است که پس از گزینش کارگزار توسط مردم که رضایت الهی را به دنبال دارد خرق اجماع مسلمین امری نکوهیده و نافرمانی خداوند محسوب می‌گردد. همچنین روایت مهاجرین و انصار را که به‌عنوان نماینده کل جامعه مسلمین در صدر اسلام و به‌عنوان کسانی که در مهبط وحی و در کنار پیامبر اسلام (ص) می‌زیستند و با احکام و معارف اسلامی آشنایی بیشتری داشتند از سوی دیگر

مسلمانان شناخته شده و مورد قبول بودند به رسمیت می شناسد.

۹. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص « يَا عَلِيُّ، أَنْتَ بِمَنْزِلَةِ الْكَعْبَةِ تُؤْتِي وَلَا تَأْتِي فَإِنْ أَتَاكَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ فَسَلِّمُوا لَكَ فَأَقْبَلْهُ مِنْهُمْ، وَإِنْ لَمْ يَأْتُوكَ فَلَا تَأْتِهِمْ» (مجلسی، ۱۴۱۰ ق: ۴۰/۷۸)؛ ای علی! تو به منزله کعبه هستی که نزد او می روند و او نزد کسی نمی رود. پس اگر این مردمان نزد تو آمدند و امر حکومت را بر تو عرضه داشتند پس بپذیر؛ و اگر نزد تو نیامدند تو پیش آن‌ها نرو.»

در این روایت امام و رهبری عادل با کعبه مقایسه شده است که مردم می باید به او رو کنند و اگر چنین نکردند وظیفه اضافی بر او نیست. تا با زور و اجبار و اکراه آنان را وادار سازد.

۱۰. وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): «مَا وَكَلْتُ أُمَّةً أَمَرَهَا رَجُلًا وَفِيهِمْ مَنْ هُوَ أَغْلَمُ مِنْهُ إِلَّا لَمْ يَزَلْ أَمْرُهُمْ يَنْدُهِبُ سَفَالًا حَتَّى يَرْجِعُوا إِلَيَّ مَا تَرَكَوا» (طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۵۶۰)؛ «هیچ اُمتی هیچ گاه امرش را به مردی نسپرده و زمام امورش را به فردی نداده است، در حالتی که در میان آن جماعت، أعلم از او بوده باشد؛ مگر اینکه همیشه امر آن اُمت به سوی تباهی و خرابی و فساد می رود؛ تا زمانیکه از این کار برگردند.»

در این روایت از مؤثریت قطعی و تفویض حکومت و مدیریت توسط مردم و آثاری که بر مشارکت سیاسی آنان مترتب می شود سخن گفته شده است. عبارت «ما وکلت امه امرها» نقطه تأکید و دلالت کننده بر معنای مقصود است که نقش اساسی مردم در ایتای ریاست به کارگزاران را می رساند.

۱۱. فی جوابه «ع» إلیهم: «و إني باعث إلیکم أخی و ابن عمی و ثقتی من أهل بیتی مسلم بن عقیل، فإن کتب إلیّ أنه قد اجتمع رأی ملائکم و ذوی الحجی و الفضل منکم علی مثل ما قدّمت به رسلکم و قرأت فی کتبکم فإنی أقدم إلیکم و شیکاً» (مجلسی، ۱۴۱۰ ق، ۴۴/۳۳۴)؛ مفید، بی تا: ۳۸۰ - ۳۸۱)؛ من برادر و پسر عم و شخصی که از اهل بیت و مورد وثوق من است یعنی مسلم بن عقیل را بسوی شما می فرستم اگر مسلم برای من بنویسد که آرا عموم و عقلاء و فضلاء شما متحد شده باشد، همان طور که فرستادگان شما آمدند و نامه های شما

را قرائت نمودم من با خواست خدا به زودی به سوی شما می‌آیم.

طبق این حدیث امام حسین (ع) تنها زمانی به درخواست مردم کوفه پاسخ مثبت داد و به سوی آنان حرکت کرد که رضایت و موافقت عمومی را احراز نمود و اصولاً برای همین احراز اراده و خواست عمومی مردم بود که مسلم بن عقیل را به سوی آن‌ها فرستاد. جمله کلیدی این روایت اجتماع رأی ملاکم... است که لزوم مشارکت سیاسی عموم مردم را می‌رساند.

۱۲. «إِنَّ عَلِيًّا لَمَّا مَضَى لِسَبِيلِهِ ... وَلَكَانِي الْمُسْلِمُونَ الْأَمْرَ بَعْدَهُ ... فَدَعَا التَّمَادِي فِي الْبَاطِلِ وَادْخَلَ فِيهَا دَخَلَ فِيهِ النَّاسُ مِنْ بِيْعَتِي فَإِنَّكَ تَعْلَمُ أَنِّي أَحَقُّ بِهَذَا الْأَمْرِ مِنْكَ». (مجلسی، ۱۴۱۰ ق: ۲۴/۳۹. ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ ق: ۳۴)؛ همانا پدرم علی رضوان الله علیه... همین که از دنیا رفت مسلمانان امر خلافت را پس از او به من واگذار کردند، ... این را بدان که اگر دست از مخالفت با من برداری بهره و نصیب بزرگی خواهی داشت و مصلحت مسلمانان نیز مراعات شده و از این رو من به تو پیشنهاد می‌کنم که بیش از این در ماندن و توقف در باطل خویش اصرار مورزی و دست باز داری و مانند سایر مردم که با من بیعت کرده‌اند تو نیز بیعت کنی».

ولکانی المسلمون الأمر بعده به عنوان جمله کلیدی روایت دلالت بر لزوم مشارکت سیاسی مردم در امر حکومت و دولت دارد. اهتمام به مشارکت و آرای عمومی در مرحله تعیین زمامدار در گفتار و رفتار از این روایت هویداست.

۱۳. «سَلِمُ بْنُ قَيْسِ الْهَلَالِيُّ فِي كِتَابِهِ، عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع أَنَّهُ قَالَ: الْوَاجِبُ فِي حُكْمِ اللَّهِ وَحُكْمِ الْإِسْلَامِ عَلَى الْمُسْلِمِينَ بَعْدَ مَا يَمُوتُ إِمَامُهُمْ أَوْ يُقْتَلُ ضَالًّا كَانَ أَوْ مُهْتَدِيًّا مَظْلُومًا كَانَ أَوْ ظَالِمًا حَلَالَ الدَّمِ أَوْ حَرَامَ الدَّمِ [أَنْ لَا يَعْمَلُوا عَمَلًا وَلَا يُحْدِثُوا حَدَثًا وَلَا يُقَدِّمُوا يَدًا وَلَا رِجْلًا] وَلَا يَبْدَأُوا بِشَيْءٍ قَبْلَ أَنْ يَخْتَارُوا لِأَنْفُسِهِمْ إِمَامًا عَفِيفًا عَالِمًا وَرِعًا - عَارِفًا بِالْقَضَاءِ وَالسُّنَّةِ - يَجِبِي فَيْئَهُمْ وَيَقِيمُ حَجَّتَهُمْ وَجُمُعَتَهُمْ وَيَجِبِي صِدْقَاتِهِمْ» (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۷: ۱۲۳)؛ شدن امام مسلمانان بر آنان واجب است... این است که عملی انجام ندهند و دست به کاری

نزنند و دست یا پا جلو نگذارند و کاری را شروع نکنند پیش از آنکه برای خویش رهبری پاکدامن، آگاه، باتقوا و آشنا به قضا و سنت انتخاب نمایند تا کار آنان را سامان دهد...» مفاد این روایت نیز ضرورت گزینش رهبر با مشارکت سیاسی حداکثری مردم و ساماندهی امور جامعه می‌رساند و نقطه تاکید و مثال «قَبِلَ أَنْ يَخْتَارُوا لِأَنْفُسِهِمْ إِمَامًا» است. بدین ترتیب حتی چنان چه گفته شود که این سخنان تنها از روی جدل بوده است که البته امری دور از ذهن است در این صورت نیز بیان جدلی می‌باید مبنایی داشته باشد. البته جدلی دانستن در صورتی است که کسی مدعی حکومت یکسره با مشارکت مردمی بدون دخالت الهی باشد اما هنگامی که مشارکت مردمی به‌عنوان یک رکن یا بستر و محمل کنش سیاسی در کنار پذیرش نصب خاص یا عام دانسته شود نیازی به جدلی دانستن آن نیست؛ زیرا مشارکت در کنار نصب خاص و یا عام منظور و مطرح است و نافی ولایت الهی به‌طور خاص یا عام نیست. با این حال اگر در عصر حضور معصوم تردیدی باشد در دوره غیبت اشراط بیعت و نیمه تأسیسی بودنش در کنار سایر شرایط محرز است.

نتیجه‌گیری

نگرش به مقوله بیعت نکته چالشی در تفسیر سیاسی-موضوعی است که در چند آیه قرآن بدان اشاره شده است. از سوی دیگر بیعت یکی از مفاهیم جدی مرتبط با موضوع مشارکت سیاسی و تعیین‌کننده حدود و ثغور آن است. به‌نوعی که نوع نگرش بدان در رهیافت قرآنی و متون دینی تأثیر اساسی بر رویکرد مطلوب در مشارکت سیاسی در دولت دینی دارد. بر این پایه مسیر راهگشا، ظرفیت سنجی مفاهیم نو ساختاری مانند مشارکت سیاسی در مفاهیم مندرج در قرآن است. ظرفیت سنجی این امکان را می‌دهد که با بررسی مفاهیم سیاسی جدید و مفاهیم سیاسی قرآنی ارتباط آن‌ها را با هم سنجید و ظرفیت مفاهیم قدیم را برای تطبیق با مفاهیم جدید و ظرفیت مفاهیم جدید برای تطبیق با مفاهیم قدیم را کاوید. رهیافت مطلوب پژوهش بر پایه تفسیر سیاسی-موضوعی قرآن بیعت را ماهیتاً نیمه تأسیسی می‌انگارد. بر این پایه در عصر غیبت نص و حقانیت رهبری فقیه بالقوه است که برای تبدل به فعلیت، بیعت به‌مثابه مشارکت سیاسی فعال را می‌طلبد. هم چنان که در بیعت

عقبه این چنین است. یا در بیعت امیرالمؤمنین با مردم کوفه این گونه است که در کلمات آن حضرت در نهج البلاغه نیز بازتاب جدی یافته است. تحویل و تقلیل کلمات حضرت به جدل نیز حتی اگر امری درست باشد نشان‌دهنده آن است که آن حضرت در عمل این گونه رفتار کرده‌اند و به گونه دیگری رفتار ننموده‌اند و در استدلال همگانی این رویه را تجویز نموده و حجیت بخشیده‌اند. ضمن آن که این مسئله در غیر معصوم به مراتب قوی‌تر است و لااقل می‌باید میان معصوم و غیر معصوم؛ میان منصوص و غیر منصوص تفکیک قائل شد. بنابراین بیعت در زمان غیبت که می‌تواند به انتخابات و مانند آن ترجمه شود امری نیمه تأسیسی است که در کنار شرط نصب عام به نحو تشکیکی و در واقع شروط مربوط به شخص رهبر، پایه دوم شرعیت نظام دینی است. بدین ترتیب بیعت ناظر بر رضایت شرطیت در شرعی بودن دولت دینی و حداکثر سازی و اصالت بخشی به مشارکت سیاسی فعال دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Ali Aghajani

<http://orcid.org/0000-0002-0328-2993>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن هشام، عبدالملک بن هشام. (۱۴۱۲ ق) *السیره النبویه*. محقق: زکار، سهیل. بیروت: دارالفکر.
- ابن اثیر، عزالدین. (۱۴۰۷ ق) *الکامل*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- نائینی، محمدحسین، (۱۳۷۶ ش)، *فوائد الاصول*، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶ ش.
- انصاری، مرتضی (۱۴۲۸ ق)، *فوائد الاصول*، قم: مجمع الفکر الاسلامی، چاپ نهم، ۱۴۲۸ ق.
- فیرحی، داود. (۱۳۸۱). «شیعه و مسئله مشروعیت بین نظریه و نص». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ۵۷ (۰).
- اخوان کاظمی، مسعود؛ رستمی، سجاد. (۱۳۹۶، دی) «بیعت و اشکال آن در اندیشه سیاسی اسلام»، پژوهش ملل، دوره سوم، ۲۵: ۶۳ - ۷۷. در <https://ensani.ir/file/download/article/20180424165643-10056-182.pdf> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).
- ارسطا، محمدجواد. (۱۳۷۹، پاییز) «اهتمام به آرای عمومی و دید مردم در نگاه علی (ع)»، فصلنامه حکومت اسلامی، ۱۱۰: ۱۷ - ۱۲۸. در: <https://ensani.ir/fa/article/81828> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).
- اصفهان‌ئی، ابوالفرج. (۱۳۸۵ ق) *مقاتل الطالبیین*. نجف: المکتبه الحیدریه.
- امام خمینی. (۱۳۷۸) *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ایزدهی، سیدسجاد. (۱۳۹۶) *مشارکت سیاسی در فقه سیاسی شیعه*. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- آب نیکی، حسن. (۱۳۹۰، پاییز و زمستان) *جهانی شدن و چالش مشاکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، دو فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش سیاست نظری، دوره جدید، ۱۰. در: <https://ensani.ir/file/download/article/20150422141233-9460-26.pdf> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).
- آصفی، محمد مهدی. (۱۳۶۹، بهمن و اسفند) *تحلیلی فقهی از بیعت، کیهان اندیشه*، ۳۴: ۵۹ - ۷۲.
- آقابخشی، علی. (۱۳۷۵) *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- آقاجانی، علی. (۱۳۹۶) *مشروعیت سیاسی در قرآن*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بازرگان، عبدالعلی. (۱۳۷۵) *شورا و بیعت: حاکمیت خدا در حکومت مردم*. تهران: انتشار.

بیعت و مشارکت سیاسی حداکثری مشروط در قرآن؛ آقاجانی و همکاران | ۹۵

بشیر، حسن. (۱۳۹۸، پاییز) «تحلیل گفتمانی بیعت در نامه‌های حضرت علی علیه السلام و معاویه بر پایه نظریه مدیریت هماهنگ معنا»، پژوهش‌های نهج البلاغه، ۱۳۱: ۶۲ - ۱۶۶. در: https://www.nahjmagz.ir/article_118065.html (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

پای، لوسین، (۱۳۷۰، پاییز و زمستان) «فرهنگ سیاسی و توسعه سیاسی»، ترجمه مجید محمدی، نامه فرهنگ، شماره ۵ و ۶، ۲: ۳۷ - ۴۷. در: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/550997> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

پسندیده، عباس. (۱۳۸۶، زمستان) «بیعت و قدرت: بررسی نقش بیعت در اندیشه سیاسی اسلام»، حکومت اسلامی، ۶۷: ۴۶ - ۱۰۶. در: magiran.com/p659386 (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

جلیلی، سید هدایت. (۱۳۷۲) روش‌شناسی تفاسیر موضوعی قرآن، تهران: انتشارات کویر. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸) تفسیر تسنیم. تحقیق عبدالکریم عابدینی، قم: اسراء. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ ق) وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام. خرمشاد محمدباقر؛ امینی، پرویز. (۱۳۹۷، پاییز) مسئله مشروعیت در نظریه مردم‌سالاری دینی آیت الله خامنه‌ای، دولت پژوهی، ۴(۱۵)، ۱۰۹-۱۳۶. doi: 10.22054/tssq.2018.9345

خضری، سید احمدرضا؛ رضوی، سید ابوالفضل؛ شریفی اسدی، زینب. (۱۳۹۹، تابستان) بررسی جایگاه بیعت در گفتمان امام علی (ع)، مطالعات تاریخ اسلام، ۹۳: ۴۵ - ۱۱۴. <https://journal.ptc.ac.ir/article-1-593-fa.pdf> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

خلوصی، محمدحسین. (۱۳۹۵) شاخص مشارکت سیاسی در الگوی پیشرفت اسلامی. قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.

دیرنیا، علیرضا، محبی، داود، جلیلی، آیت اله. (۱۴۰۲). «حق بر مشارکت سیاسی و رأی اجباری، تضاد یا سازگاری؟». فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۵۳(۱)، ۹۷-۱۱۹. doi: 10.22059/jplsq.2020.283126.2047

راش، مایکل. (۱۳۸۳) جامعه و سیاست. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: سمت. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۴ ق) المفردات فی غریب القرآن. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

رحمانی، ناصر علی. (۱۳۹۴) راهکارهای فقه سیاسی شیعه برای گسترش مشارکت سیاسی، قم: نشر المصطفی.

رستمی، علی اکبر. (۱۳۷۶، پاییز) «قلمرو شورا، بیعت و انتخابات در حکومت اسلامی» علوم و

معارف قرآنی، ۴: ۱۵۲ - ۱۷۸. در: <https://ensani.ir/fa/article/65718> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

روسو، ژان ژاک. (۱۳۸۸) *قرارداد اجتماعی (متن و زمینه)*. ترجمه مرتضی کلانتریان، تهران: انتشارات آگاه.

سبحانی، جعفر. (۱۴۲۷ ق) *مفاهیم القرآن*. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
سلیمیان، خدامراد. (۱۳۹۱، بهار و تابستان) «بیعت، سازوکار مشارکت سیاسی مردم در حکومت مهدوی» *انتظار موعود*، ۳۷: ۸۹ - ۱۱۲. در: http://www.entizar.ir/article_75108.html (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

سیدباقری، سید کاظم. (۱۳۹۷) «حق مشارکت شهروندان و آزادی سیاسی با تأکید بر قرآن کریم». پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۶، ۱۴: ۴۱-۶۵. [doi 20.1001.1.23455705.1397.65-41](https://doi.org/10.1001.1.23455705.1397.65-41). 6.14.2.4

سید رضی، محمد. (۱۴۱۴ ق) *نهج البلاغه*، قم: مؤسسه نهج البلاغه.
الشاوی، توفیق محمد. (۱۴۱۴ ق) *الشوری اعلی مراتب الیدیمقراطیه*، قاهره، الزهراء لاعلام العربی.
صالحی نجف آبادی. نعمت الله، (۱۳۸۰)، ولایت فقیه، حکومت صالحان.
صدر، سید محمدباقر. (۱۳۹۹) *المدرسه القرآنیه*، بی جا: بی تا.
طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴) *المیزان*. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

طبرسی، احمد بن علی. (۱۴۰۳ ق) *الاحتجاج*، ۲ جلد، مشهد: نشر مرتضی.
طبری، ابن جریر. (۱۴۰۸ ق) *تاریخ الامم و الملوک (تاریخ طبری)*. چاپ دوم، بیروت: دارالکتب العلمیه.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ ق) *الأمالی*، در یک جلد، قم: دار الثقافه.
عبدالستار، فتح الله. (۱۴۱۸ ق). *المدخل فی التفسیر الموضوعی*، قاهره، دارالتوزیع، نشر الاسلامیه، چاپ سوم.

علیخانی، علی اکبر. (۱۳۷۷). *مشارکت سیاسی*، تهران، سفیر.
عمید زنجانی، عباس علی. (۱۴۲۱ ق)، *فقه سیاسی*. ۳ جلد، تهران: انتشارات امیر کبیر، چهارم.
فاکرمبیدی، محمد. (۱۳۷۶). *بیعت و نقش آن در حکومت اسلامی*، حکومت اسلامی پاییز، ۵. <https://ensani.ir/fa/article/83734> (از ۱۸۰ تا ۲۰۶).

فیرحی، داود. (۱۳۷۷ تابستان) «مفهوم مشارکت سیاسی» *فصلنامه علوم سیاسی*، سال اول، ۱.

بیعت و مشارکت سیاسی حداکثری مشروط در قرآن؛ آقاجانی و همکاران | ۹۷

<https://ensani.ir/fa/article/61643> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

قاضی زاده، کاظم. (۱۳۸۶). سیاست و حکومت در قرآن، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم.

قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۷۱) قاموس قرآن، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چاپ ششم.
مجلسی، محمد باقر. (۱۴۱۰ ق) بحار الأنوار، ۳۳ جلد، مؤسسه الطبع و النشر، بیروت - لبنان، اول.
محوری، محمد حسین. (۱۳۷۷) «بیعت یا انتخابات». مجله حکومت اسلامی. ۹. (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

مرویان، محمود. (۱۳۸۷) روش شناسی تفسیر موضوعی از منظر آیت الله معرفت، در معرفت قرآنی: یادنگار آیت الله محمد هادی معرفت (رحمه الله علیه)، زیر نظر گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه به کوشش: نصیری، علی؛ تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول.

مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰) التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، مصفا، نسرین. (۱۳۷۵). مشارکت سیاسی زنان در ایران، تهران، وزارت امور خارجه.
مطهری، حمیدرضا. (۱۳۸۲) «بیعت» و کارکردهای آن در عصر جاهلی و صدر اسلام»، مجله تاریخ اسلام، ۱۶ <https://ensani.ir/fa/article/38309> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

مفید، محمد بن محمد. (بی تا). الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد. قم: موسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶) پیام قرآن، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ نهم، منتظری، حسین علی. (۱۴۰۸ ق) دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه، قم، مرکز العالمی للداراسات الاسلامیه و دارالفکر.

موسویان. آبولفضل. (۱۳۸۰) بیعت و رأی، نامه مفید، ۲۵. <https://ensani.ir/fa/article/262868> (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

موسویان، آبولفضل، (۱۳۸۱) مبانی مشروعیت حکومت: جایگاه رأی و بیعت در اندیشه اسلامی. تهران، ذکر.

مؤمن قمی، محمد. (۱۳۸۶ پاییز) بیعت (۱): ادله بیعت در قرآن، فقه اهل بیت، ۵۱. (۲۰ فروردین ۱۴۰۲).

مهسوری، محمد حسین. (۱۳۷۷ پاییز) بیعت یا انتخابات تاملی در مقاله (بیعت و نقش آن در

- Arasta, Mohammad Javad. (2000). Attention to Public Opinion and People's Views in Ali's (AS) Perspective. *Islamic Government Quarterly*, 17: 110-128. Available at <https://ensani.ir/fa/article/81828> (April 9, 2023). [In Persian]
- Asefi, Mohammad Mahdi. (1991). A Jurisprudential Analysis of Allegiance. *Keyhan Andisheh*, 34: 59-72. [In Persian]
- Abd al-Sattar, Fath Allah. (1997). *Al-Madkhal fi al-Tafsir al-Mawdu'i*, Cairo, Dar al-Tawzi', al-Nashr al-Islamiyyah, 3rd ed. [In Arabic]
- Ali Akbar, Ali Khani. (1998). *Political Participation*, Tehran, Safir. [In Persian]
- Amid Zanjani, Abbas Ali. (2000). *Political Jurisprudence*. 3 volumes, Tehran: Amir Kabir Publications, 4th edition. [In Persian]
- Bazargan, Abdolali. (1996). *Shura and Allegiance: God's Sovereignty in People's Government*. Tehran: Entekhab. [In Persian]
- Bashir, Hassan. (2019). A Discourse Analysis of Allegiance in the Letters of Imam Ali (AS) and Muawiyah Based on Coordinated Management of Meaning Theory. *Nahj al-Balagha Research*, 62: 131-166. Available at https://www.nahjmagz.ir/article_118065.html (April 9, 2023). [In Persian]
- Dabirnia, Alireza, Mohammadi, Davood, Jalili, Ayatollah. (2023). Right to Political Participation and Compulsory Voting: Conflict or Compatibility?. *Quarterly Journal of Public Law Studies*, University of Tehran, 53(1), 97-119. doi: 10.22059/jplsq.2020.283126.2047. [In Persian]
- Firazhi, Davood. (2002). Shia and the Issue of Legitimacy Between Theory and Text. *Journal of Faculty of Law and Political Science*, 57(0). [In Persian]
- Fakhermeibodi, Mohammad. (1997). Allegiance and its Role in Islamic Government, *Islamic Government Quarterly*, 5. [In Persian]
- Firahi, Davood. (1998). The Concept of Political Participation. *Political Science Quarterly*, Year 1, 1. [In Persian]
- Gharashi, Seyyed Ali Akbar. (1992). *Quranic Lexicon*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya, 6th edition. [In Persian]
- Hor Ameli, Mohammad bin Hasan. (1989). *Wasa'il al-Shi'ah*. Qom: Al al-Bayt Foundation. [In Persian]
- Imam Khomeini. (1999). *Sahifeh Imam*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Ibn Athir, Izz al-Din. (1987). *Al-Kamil*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Persian]
- Ibn Hisham, Abdul Malik ibn Hisham. (1991). *Al-Sirah Al-Nabawiyyah*. Edited by Suhail Zakkar. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Izadehi, Seyed Sajad. (2017). *Political Participation in Shia Political Jurisprudence*. Tehran: Institute for Culture and Thought Research.

- [In Persian]
- Jalili, Seyed Hedayat. (1993). *Methodology of Thematic Interpretations of the Quran*. Tehran: Kavir Publications. [In Persian]
- Javadi Amoli, Abdollah. (2009). *Tafsir Tasnim*. Edited by Abdulkarim Abedini, Qom: Esra. [In Persian]
- Khulusi, Mohammad Hossein. (2016). *Indicators of Political Participation in the Model of Islamic Progress*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Khomeini, Imam. (1999). *Sahifeh Imam*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khorramshad, Mohammad Bagher; Amini, Parviz. (2018). The Issue of Legitimacy in Ayatollah Khamenei's Theory of Religious Democracy. *Dulat Pazhuhi*, 4(15), 109-136. doi: 10.22054/tssq.2018.9345. [In Persian]
- Khezri, Seyed Ahmad Reza; Razavi, Seyed Abolfazl; Sharifi Asadi, Zeinab. (2020). Examining the Position of Allegiance in Imam Ali's Discourse. *Islamic History Studies*, 45: 93-114. Available at <https://journal.ptc.ac.ir/article-1-593-fa.pdf> (April 9, 2023). [In Persian]
- Mahdavi, Mohammad Hussein. (1998). Allegiance or Elections. *Islamic Government Journal*, 9. [In Persian]
- Majlesi, Mohammad Baqer. (1989). *Bihar al-Anwar*, 33 volumes, Beirut - Lebanon: Al-Tiba'ah wa Al-Nashr Foundation, 1st edition. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, Naser. (2007). *Message of the Quran*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya, 9th edition. [In Persian]
- Marvian, Mahmoud. (2008). *Methodology of Thematic Interpretation from the Perspective of Ayatollah Ma'refat*, Tehran: Organization of Islamic Culture and Thought Publications, 1st edition. [In Persian]
- Momen Qomi, Mohammad. (2007). *Allegiance (1): Evidence of Allegiance in the Quran, Jurisprudence of Ahl al-Bayt*, 51. [In Persian]
- Montazeri, Hossein Ali. (1987). *Studies on the Guardianship of the Jurisconsult and the Jurisprudence of Islamic State*, Qom: Islamic Studies Center and Dar al-Fikr. [In Persian]
- Mosavian, Abolfazl. (2001). *Allegiance and Vote*, Nameh Mofid, 25. [In Persian]
- Mosavian, Abolfazl. (2002). *Fundamentals of Legitimacy in Governance: The Place of Vote and Allegiance in Islamic Thought*. Tehran: Zekr. [In Persian]
- Mostafavi, Hassan. (1981). *Investigation of Quranic Words*, Tehran: Bongah Tarjomeh va Nashr Ketab. [In Persian]
- Motahari, Hamid Reza. (2003). Allegiance and its Functions in the Pre-Islamic and Early Islamic Era. *Journal of Islamic History*, 16. [In Persian]

- Mosafa, Nasrin. (2017). *Political Participation of Women in Iran*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Mahsouri, Mohammad Hossein. (1999) Allegiance or Elections: A Reflection on the Article (Allegiance and its Role in Islamic Government), *Islamic Government*, 9, (63-80). [In Persian]
- Mufid, Muhammad ibn Muhammad. (n.d.). *Guidance in Knowing Allah's Proofs upon His Servants*. Qom: Al Al-Bayt Institute for Reviving Heritage. [In Persian]
- Nikounahad, Hamed; Zare, Mehdi. (2017). *Comparison of the Concept of Allegiance in Shiite Political Thought with the Nature and Mechanism of "Vote" in Modern Fundamental Rights*, Comparative Research in Islamic and Western Law. [In Persian]
- Nouri, Hussein. (1987). *Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il*, 18 volumes, Beirut - Lebanon: Al Al-Bayt Institute, 1st edition. [In Arabic]
- Pye, Lucian. (1991). *Political Culture and Political Development*. Translated by Majid Mohammadi, Nameh Farhang, No. 5 and 6, 2: 37-47. Available at <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/550997> (April 9, 2023). [In Persian]
- Pasandideh, Abbas. (2007). *Allegiance and Power: A Study of the Role of Allegiance in Islamic Political Thought*. *Islamic Government*, 46: 67-106. Available at magiran.com/p659386 (April 9, 2023). [In Persian]
- Qazizadeh, Kazem. (2007). *Politics and Government in the Quran*, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute, 3rd edition. [In Persian]
- Raghib al-Isfahani, Hossein bin Mohammad. (1983) *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*, Tehran: Islamic Culture Publishing Office. [In Persian]
- Rahmani, Nasr Ali. (2015) *Solutions of Shia Political Jurisprudence to Expand Political Participation*, Qom: Al-Mostafa Publishing. [In Persian]
- Rash, Michael. (2004) *Society and Politics*. Translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Samt. [In Persian]
- Rostami, Ali Akbar. (1997) *The Scope of the Council, Allegiance and Elections in Islamic Government*, *Quranic Sciences and Teachings*, 4: 152-178. Available at: <https://ensani.ir/fa/article/65718> (9 April 2023 / 20 Farvardin 1402 SH). [In Persian]
- Rousseau, Jean-Jacques. (2009) *The Social Contract (Text and Context)*. Translated by Morteza Kalantarian, Tehran: Agah Publishing. [In Persian]
- Salehi Najafabadi, Nematollah. (2001), *Guardianship of the Jurist, Governance of the Righteous*. [In Persian]
- Sayed Bagheri, Sayed Kazem. (2018) *The Right to Citizen Participation and Political Freedom with Emphasis on the Holy Quran*. *Islamic Policy*

- Studies*, 6, 14: 41-65. doi: 20.1001.1.23455705.1397.6.14.2.4. [In Persian]
- Seyyed Razi, Mohammad. (1993) *Nahj al-Balagha*, Qom: Nahj al-Balagha Institute. [In Persian]
- Soleimian, Khodamorad. (2012 AD / 1391 SH, Spring and Summer) Allegiance, the Mechanism of People's Political Participation in Mahdavi Government, *Entezar Mou'oud*, 37: 89-112. Available at: https://www.entizar.ir/article_75108.html (9 April 2023 / 20 Farvardin 1402 SH). [In Persian]
- Sadr, Sayed Mohammad Baqir. (1979) *The Quranic School*, No Place. [In Persian]
- Sobhani, Jafar. (2006). *Mafaheem al-Quran*, Qom: Imam Sadeq Institute. [In Persian]
- Tabari, Ibn Jarir. (1988) *History of the Nations and Kings* (History of Tabari). 2nd ed, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Tabarsi, Ahmad bin Ali. (1983) *Al-Ihtijaj*, 2 volumes, Mashhad: Morteza Publishing. [In Persian]
- Tabatabai, Seyed Mohammad Hossein. (1995) *Al-Mizan*. Translated by Seyed Mohammad Baqir Mousavi Hamadani, Qom: Islamic Publishing Office. [In Persian]
- Tusi, Mohammad bin Hassan. (1994) *Al-Amali*, one volume, Qom: Dar al-Thaqafa. [In Persian]
- Tawfiq, Mohammad al-Shawi. (1994) *Al-Shura A'la Maratib al-Dimuqratiyyah*, Cairo, Zahra for Arab Media. [In Arabic]
- Vaezi, Ahmad. (2017). Compatibility of Allegiance with Democracy in the View of Imam Ali (AS), *Andisheh Hawza*, 1379, 6: 4. [In Persian]
- Yazdani, Hossein Ali. (2017). Political Participation in the Ideal City of Islam from the Perspective of the Quran and Narratives. *Journal of Islamic Knowledge and Political Sciences*, 1397, 2, 16: 48-73. [In Persian]

استناد به این مقاله: آقاچانی، علی. (۱۴۰۳). بیعت و مشارکت سیاسی حداکثری مشروط در قرآن، دو فصلنامه علمی سراج مُنیر، ۱۵(۴۸)، ۷۱-۱۰۲. DOI: 10.22054/ajsm.2024.75721.1962

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.